

SYMPOZJUM NAUKOWE „PROBLEMY FUNKCJI ARCHIWÓW”, TORUŃ, 7–8 LISTOPADA 2019 R.

W dniach 7–8 listopada 2019 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu odbyło się ósme sympozjum archiwalne dotyczące teoretycznych aspektów archiwistyki oraz pracy archiwów. Tym razem spotkanie poświęcono „Problemom funkcji archiwów”. Zostało ono zorganizowane wspólnie przez Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej oraz Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Prelegentów i uczestników obrad w imieniu organizatorów przywitała Agnieszka Rosa oraz dziekan Wydziału Nauk Historycznych UMK w Toruniu Stanisław Roszak. Agnieszka Rosa przypomniała historię poprzednich spotkań w Warszawie, Olsztynie i Łodzi, natomiast Stanisław Roszak i Krzysztof Mikulski (dyrektor Instytutu Historii i Archiwistyki UMK) nawiązali do rozwoju dziedziny naukowej, jaką stała się archiwistyka na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Zgromadzonych powitał także zastępca dyrektora Archiwum IPN Mariusz Żuławnik, który podziękował wszystkim za przybycie, a toruńskiemu środowisku naukowemu za możliwość zorganizowania kolejnego spotkania.

Pierwszą część obrad, której moderatorem był Krzysztof Syta, rozpoczął Bohdan Ryszewski. Referent przybliżył zgromadzonym idee, jakie przyświecają organizatorom (Radzie Naukowej serii „Symposia Archivistica”) podczas przygotowywania kolejnych spotkań, i wskazał, że problemy poruszane w referatach powinny przede wszystkim dotyczyć aspektów teoretycznych, a nie praktycznych. Ryszewski, podobnie jak Rosa, nawiązał do wcześniejszych sympozjów. Skupił się głównie na kwestiach merytorycznych, które organizatorzy kolejnych spotkań pragnęli poruszyć. Odwołując się do tematyki dwudniowych obrad, nadmienił, że obecnie – obok funkcji naukowej i administracyjnej – w archiwach rozwija się funkcja edukacyjna, nad którą badania teoretyczne prowadzi UMK w Toruniu. Bohdan Ryszewski doszedł do wniosku, że podczas jego pracy archiwalnej prowadzenie działalności edukacyjnej – szeroko rozumianej – zajmowało mu równie dużo czasu co praca merytoryczna nad archiwaliami. W końcowych słowach referent wyraził przekonanie, że zawsze należy weryfikować własne wnioski metodologiczne z praktyką.

Następnie referat wygłosił Hadrian Ciechanowski, który swoje wystąpienie poświęcił teoretycznemu aspektowi funkcji naukowej archiwów. Już od Dekretu z dnia 7 lutego 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami w działalności archiwum jest wpisana praca naukowa. Kolejne dokumenty regulujące funkcjonowanie archiwów potwierdzały ich pracę naukową nad zasobem, czyniąc je tym samym także placówkami badawczymi. Referent doszedł do przekonania, że tylko przez aspekt funkcjonalny nauki należy patrzeć na funkcję naukową archiwów, a także wszystkich innych instytucji. Funkcja naukowa archiwów powinna mieć przynajmniej dwa aspekty: jako „laboratorium badacza” oraz miejsce, gdzie pogłębia się wiedzę archiwalną poprzez stosowanie metod naukowych przez pracowników. Funkcja naukowa w archiwach jest w pełni realizowana podczas udostępniania zasobu naukowcom, chociaż udostępniając

archiwalia genealogom czy dziennikarzom, stosuje się takie same procedury. Zdaniem referenta w działalność naukową archiwów, a tym samym w realizację funkcji naukowej archiwów, wpisują się badania naukowe prowadzone przez archiwistów, organizacja konferencji archiwalnych, przygotowanie merytoryczne wystaw i publikacji, współpraca z instytucjami naukowymi, a także – co najważniejsze – naukowe opracowywanie zespołów archiwalnych. W podsumowaniu Ciechanowski stwierdził, że funkcja naukowa w archiwach obejmuje szeroki zakres działań, które w rezultacie zmierzają do powiększenia zasobu wiedzy przy wykorzystaniu metody naukowej.

Trzeci referat, poświęcony funkcji edukacyjnej archiwów, wygłosiła Agnieszka Rosa. Prelegentka wskazała na nowe obszary w działalności archiwów. Zaliczyła do nich szeroko rozumianą działalność edukacyjną realizowaną przez funkcję edukacyjną archiwów. Temu zagadnieniu w ubiegłych latach poświęcono już wiele konferencji i spotkań naukowych, a nawet – zdaniem referentki – dotykała go częściowo niemal każda konferencja archiwalna. W kolejnych słowach Rosa skupiła się na tej stosunkowo młodej funkcji archiwów, nad którą liczne prace teoretyczne prowadzi Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Funkcja edukacyjna archiwów jest rolą, jaką archiwa od kilkudziesięciu lat pełnią w społeczeństwie, naturalną konsekwencją przemian zachodzących w społeczeństwie, kulturze i samych archiwach. Według referentki funkcja edukacyjna realizowana w archiwach stanowi kontynuację funkcji naukowej i jej celem jest upowszechnianie wiedzy o działalności archiwów oraz ich zasobie. Zaznaczyła przy tym, że wyjątek tutaj stanowią archiwa społeczne. Bardzo istotne jest także rozróżnienie między działalnością edukacyjną a funkcją edukacyjną archiwów. Funkcja jest rolą, a działalność – realizacją. Specyfika funkcji edukacyjnej sprawia, że archiwa bardzo chętnie gromadzą ciekawe – ich zdaniem – archiwalia, wykorzystywane następnie w organizacji wystaw, oraz nowe typy źródeł. Ma ona także wpływ na nowe budownictwo archiwalne, które dostosowuje się do potrzeb użytkowników oraz działalności edukacyjnej.

Rafał Leśkiewicz w swoim wystąpieniu omówił ewolucję funkcji Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Wskazał, że w Archiwum IPN są realizowane trzy funkcje: administracyjna, naukowa i edukacyjna. Funkcja administracyjna to przede wszystkim kwestie związane z organizacją sieci oddziałów archiwów Instytutu, gromadzeniem, udostępnianiem i zarządzaniem zasobem. Funkcja naukowa łączy się z opracowaniem merytorycznym i ze względu na specyfikę posiadanego zasobu jeszcze bardziej wymusza zatrudnianie kadry archiwistów ze szczegółową wiedzą historyczną z zakresu najnowszej historii Polski. W odniesieniu do funkcji edukacyjnej Leśkiewicz przyznał, że w Archiwum IPN jest ona realizowana w zasadzie od niedawna. Ewolucja funkcji Archiwum IPN wiąże się z typem przejętych, jak i cały czas gromadzonych archiwaliów. Referent zaznaczył, że funkcja naukowa w Archiwum IPN w początkowych latach jego działalności była zupełnie pomijana. Bieżąca praca związana z szybkim gromadzeniem zasobu oraz klauzule tajności na dokumentach nie pozwalały na jej realizację. Z czasem się to zmieniło, czego dowodem były organizowane konferencje naukowe traktujące o zasobie archiwalnym IPN czy publikacje wydawane przez Archiwum IPN, a także elektroniczny system informacji archiwalnej, którego ostateczna nazwa to „Cyfrowe Archiwum”. Świadectwem realizacji funkcji naukowej w Archiwum Instytutu jest także – zdaniem Leśkiewicza – powoływanie przez jego dyrektora zespołów metodycznych, których celem było i jest stworzenie zasad opracowywania gromadzonego zasobu. Na

koniec referent wskazał, że obecnie można dostrzec znaczny progres w realizacji funkcji naukowej w porównaniu z latami poprzednimi.

Po referacie Rafała Leśkiewicza odbyła się dyskusja, podczas której głos zabrał Władysław Stępnia. Wskazał on, że problematyka ujęta w czterech wystąpieniach nie obejmuje całości działalności archiwów. Odniósł się również do wystąpienia Ciechanowskiego i wspomnianego przez niego dekretu o archiwach z 1919 r. oraz referatu Leśkiewicza, wyrażając krytyczne uwagi wobec sposobu gromadzenia zasobu przez Archiwum IPN.

Drugą część obrad poprowadził Wiesław Nowosad. Kolejny referat wygłosił Paweł Perzyna, który swoje rozważania skupił na Archiwum IPN jako szczególnym przykładzie archiwum wieczystego. Prelegent wskazał, że Archiwum IPN należy do sieci archiwów wyodrębnionych poprzez specyfikę gromadzonego zasobu. Referent scharakteryzował rodzaje przejmowanych dokumentów oraz omówił podstawy prawne ich pozyskiwania. Nadmienił, że Instytut posiada stały i historycznie ukształtowany zasób, co jest jedną z przesłanek do uznania go za archiwum wieczyste. Jest przykładem archiwum, które w części lub w całości przejęło zasoby historyczne innych archiwów wyodrębnionych (np. Archiwum Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego). Paweł Perzyna zaznaczył, że potrzebna była nowa instytucja archiwalna, która przejęłaby do swojego zasobu materiały niejawne i sprawowałaby kontrolę pod kątem ich zabezpieczenia. Podkreślił również, że zgromadzone archiwalia podlegają opracowaniu naukowemu, a także są udostępniane w celach naukowych. Te elementy powodują, że Archiwum IPN spełnia wszystkie przesłanki do uznania go za archiwum wieczyste. Perzyna jest zdania, że istnieje realna potrzeba wypracowania zasad, na podstawie których zgromadzony wieczysty zasób w archiwach wyodrębnionych powinien być naukowo opracowywany.

Szósty referat wygłosił Jerzy Bednarek, który odniósł się do funkcji specjalnych archiwów przechowujących tajne akta służb systemów totalitarnych w Europie Środkowo-Wschodniej. Referent wskazał, że państwa, które w wyniku „jesieni ludów” odzyskały niepodległość, stanęły przed problemem określenia swojego stosunku do komunistycznego dziedzictwa, w tym i budzących silne społeczne emocje zasobów archiwalnych byłych organów bezpieczeństwa państwa. Dlatego w tych krajach powstały specjalne instytucje państwowe, których podstawą działalności są wyodrębnione archiwa historyczne. Zostały w nich zgromadzone i zabezpieczone – wcześniej na ogół rozproszone i niejawne – zasoby komunistycznych służb specjalnych. Bednarek zwrócił uwagę na doświadczenia niemieckie i powstanie instytucji (powszechnie nazywanej Instytutem Gaucka) mającej w swoim zasobie akta Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego (Stasi) Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Jednym z jej celów jest weryfikowanie kandydatów zgłoszonych do objęcia stanowisk w instytucjach państwowych. Dalej referent przedstawił okoliczności powstania Instytutu Pamięci Narodowej i jego zmiany organizacyjne. Zaznaczył, że w porównaniu do innych tego typu instytucji w Europie Środkowo-Wschodniej IPN posiada najbardziej rozbudowaną strukturę organizacyjną i najszersze określone ustawowo kompetencje merytoryczne. Jerzy Bednarek omówił podobne instytucje w pozostałych państwach Europy Środkowo-Wschodniej, realizujące zadania analogiczne do IPN. Wymienione przez referenta instytucje są zrzeszone w ramach europejskiej sieci instytucji archiwalnych zajmujących się aktami tajnych służb. Łączy je m.in. fakt wspierania procesu rozliczania byłych dyktatur komunistycznych w Europie Środkowo-Wschodniej oraz zadania specjalne, takie jak: dekomunizacja,

lustracja, gromadzenie i zabezpieczenie archiwów tajnych służb, a także utrwalenie w świadomości społecznej organizacji i działalności byłych organów bezpieczeństwa państwa oraz zadośćuczynienie (indemnizacja) dla określonej kategorii użytkowników – i nie tylko – za doznane krzywdy.

Janusz Piwowar i Mariusz Żuławnik omówili organizację i funkcje Arolsen Archives – Międzynarodowego Centrum Prześladowań Nazistowskich, którego celem jest poszukiwanie i rejestracja osób zaginionych w okresie II wojny światowej. Piwowar na początku swojego wystąpienia krótko scharakteryzował Arolsen Archives, w tym okoliczności jego powstania, i nadmienił, że początki jego organizacji sięgają 1943 r. Baza zawierająca dane osób poszukiwanych i zaginionych zawiera ok. 17 mln rekordów, a centralna kartoteka poszukiwawcza – ok. 50 mln kart. Wszystkie zostały zeskanowane, a następnie ich cyfrowe kopie umieszczono w specjalnej aplikacji ułatwiającej poszukiwania. Zasób tego archiwum to 26 kb. akt. W dalszych słowach Janusz Piwowar przybliżył źródła i drogi pozyskiwania dokumentów, m.in. z Moskwy (archiwalia dotyczące niemieckiego obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau). Mariusz Żuławnik zwrócił z kolei uwagę, że kilka lat temu dokumenty zgromadzone w Arolsen Archives zostały wpisane na Światową Listę Programu UNESCO „Pamięć świata”. W kolejnej części referatu krótko omówił strukturę archiwum i podkreślił, że powstało ono nie tylko w celu dokumentowania tego, co zrobił i czym był narodowy socjalizm, lecz także udzielania informacji w oparciu o unikatowy zasób archiwalny na temat ofiar, w tym m.in. udzielania odpowiedzi na zapytania od osób fizycznych, wystawiania zaświadczeń o doznanych represjach, sporządzania aktów zgonu oraz dokumentacji niezbędnej do przyznania odszkodowania osobom represjonowanym i członkom rodzin pokrzywdzonych. Referent zwrócił uwagę, że w latach 2006–2007 nastąpiła istotna zmiana w działalności instytucji, gdyż od tego czasu dokumenty są udostępniane także badaczom. Od 2008 r. dostęp do tej bazy, dzięki staraniom polskich władz, ma Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Obecnie do IPN wpływa rocznie ok. 15 tys. zapytań dotyczących sprawdzenia w Arolsen Archives. Następnie referent odniósł się do realizacji przez wspomnianą instytucję funkcji naukowej i edukacyjnej, wskazując na zmiany, jakie zaszły w Arolsen Archives w maju 2019 r. Obecnie 10 mln dokumentów jest udostępnionych *on-line* dla wszystkich. W końcowej części swojego wystąpienia Mariusz Żuławnik omówił funkcję edukacyjną realizowaną przez Arolsen Archives, szczególnie poprzez działalność wystawienniczą oraz popularyzację wiedzy o posiadanym zasobie.

Ostatni referat pierwszego dnia obrad wygłosił Wiesław Kaczmarczyk. Jego wystąpienie dotyczyło działalności edukacyjnej Archiwum IPN w Warszawie. W pierwszych słowach referent wskazał, że warszawskie archiwum podejmuje wiele inicjatyw o charakterze edukacyjnym, które promują zbiory Instytutu. Wszelkie akcje popularyzatorskie przybliżają charakter posiadanego zasobu archiwalnego i jego specyfikę. Działania te są prowadzone we własnym zakresie bądź w porozumieniu z podmiotami zewnętrznymi, takimi jak stowarzyszenia, szkoły i inne instytucje pokrewne. Kaczmarczyk zaznaczył, że do 2015 r. działalność edukacyjna ograniczała się jedynie do organizacji Nocy Muzeów. Związane to było warunkami technicznymi funkcjonowania Archiwum IPN w Warszawie. W pracę edukacyjną wpisuje się także Warszawski Piknik Archiwalny oraz organizacja „drzwi otwartych w IPN”. Są to imprezy ukierunkowane przede wszystkim na szkoły. Dalej referent omówił inne formy działalności edukacyjnej, do których można zaliczyć warsztaty dla nauczycieli historii, różnego rodzaju konferencje,

a także udział w tworzeniu edukacyjnych portali internetowych. Działalność edukacyjna jest także realizowana poprzez audycje emitowane na falach Polskiego Radia w cyklu zatytułowanym *Z Archiwum IPN*.

Po referacie Kaczmarczyka rozpoczęła się dyskusja, w której jako pierwszy zabrał głos Wiesław Nowosad. W kilku słowach odniósł się do wystąpienia Jerzego Bednarka i poprosił go o uszczegółowienie podanych przez niego kilku informacji odnoszących się do działalności instytucji posiadających zasób po byłych organach bezpieczeństwa państw komunistycznych. Następnie głos zabrali Anna Żeglińska i Władysław Stępiak, którzy również odnieśli się do wystąpienia Jerzego Bednarka.

Drugiego dnia obrady poprowadził Paweł Perzyna. Pierwszy referat wygłosił Władysław Stępiak, który omówił funkcje archiwów określone w dekreście o archiwach z 1919 r. W pierwszych słowach podkreślił, że po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. wielu historyków i historyków ustroju prowadziło prace mające na celu przygotowanie podstaw ustrojowych i prawnych odradzającej się polskiej państwowości. W tym kontekście nie bez znaczenia był czas wydania dekretu o archiwach, który biorąc pod uwagę okoliczności jego powstania, odegrał bardzo istotną rolę w procesie odbudowy struktur państwowych Polski. Referent wymienił dwie postacie, które jego zdaniem szczególnie przyczyniły się do przygotowania wspomnianego aktu prawnego: Marcelego Handelsmana i Stefana Ehrenkreutz. Pierwszy z nich zbadał ustroje archiwalne państw europejskich i przedłożył propozycje dla władz Rzeczypospolitej, drugi natomiast wniósł wkład do funkcjonowania archiwów – zarówno organizacyjny, jak i merytoryczny. Stępiak podkreślił, że dekret o archiwach i prawo archiwalne wkomponowywało się w podstawy prawne funkcjonowania kraju. Istotne znaczenie miał fakt, że sytuacja panująca na ziemiach polskich w momencie odzyskania niepodległości była z perspektywy archiwalnej niezwykle złożona. Rozproszony zasób oraz organizacja i sposób funkcjonowania archiwów w 1919 r. wymagały uporządkowania. Stępiak zaznaczył jednocześnie, że sytuacja polskich archiwów była znacznie lepsza niż ta, która zastała Polskę w 1945 r. Referent w kolejnych słowach omówił strukturę archiwów po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. oraz zauważył, że dekret zawierał wskazania do „opieki” nad zbiorami prywatnymi i innych instytucji publicznych poprzez „ratowanie” oraz „pomoc naukowo-techniczną”. Prelegent podkreślił, że niepodległa Polska była przygotowana do ponoszenia ciężarów materialnych związanych z utrzymaniem, ratowaniem, konserwacją dziedzictwa kulturowego bez względu na prawa własności. Dekret o archiwach z 1919 r. miał nieograniczoną przestrzeń do funkcjonowania. Wprowadzono instytucję „archiwisty objazdowego”, który zaopatrzony w odpowiednie kompetencje i uprawnienia przemierzał terytorium Polski i ewidencjonował zbiory prywatne. Stępiak podkreślił, że osiągnięcia dekretu o archiwach z 1919 r., jego koncepcja, okazały się ponadczasowe i zostały wznowione jako litera prawa w 1983 r. przy okazji tworzenia Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, chociaż w przypadku opracowywania katalogu zasad udostępniania materiałów archiwalnych już tak powiedzieć nie można. Pod koniec wystąpienia prelegent omówił kwestie związane z zarządzaniem dokumentacją, które zostały ujęte w dekrecie, a także późniejsze prace legislacyjne okresu międzywojennego mające na celu optymalizację wprowadzonych wcześniej rozwiązań.

Kolejny referat wygłosił Wojciech Woźniak, który omówił funkcje archiwów w Strategii Archiwów Państwowych w związku ze zmieniającymi się potrzebami

użytkowników. Zaznaczył, że szczegółowe dostosowanie tych funkcji jest związane ze Strategią Archiwów Państwowych i powstającymi dokumentami odnoszącymi się do opisywanego problemu. Obok funkcji naukowej związanej z opracowywaniem narodowego zasobu archiwalnego nie bez znaczenia ma także dążenie do digitalizacji posiadanego zasobu. To upowszechnienie archiwaliów służy nie tylko badaczom, lecz także sprawom związanym z edukacją archiwalną. Coraz powszechniejszy dostęp do materiałów archiwalnych przy wykorzystaniu Internetu jest znakiem czasu, aczkolwiek – jak zaznaczył referent – nie należy zapominać o opracowaniu.

Dwa ostatnie wystąpienia również zostały poświęcone funkcjom archiwów i problemom im towarzyszącym. Anna Żeglińska przedstawiła zgromadzonym organizację i działanie archiwów niemieckich oraz omówiła ich funkcje, m.in. naukowe i edukacyjne. Z kolei ks. Roman Majka przybliżył funkcje archiwów kościelnych i wskazał różnice, jakie zachodzą w ich funkcjonowaniu w porównaniu do archiwów państwowych.

Michał Kopczyński

ORCID: 0000-0001-8673-4635